

The Self-Actualization of Kamal ud-Din Behzad's Personality Based on the Humanism Theory of Abraham Maslow

Sajjad Fetrati Basmenj¹, Hamideh Hormati²

Received: 2024/12/9, Accepted: 2025/1/15

Doi: 10.22034/rac.2025.2058683.1125

Abstract

Artistic inquiries that engage with various disciplines, such as psychology, represent a significant and increasingly relevant approach in contemporary research. By examining the interplay between art and psychology, we can uncover the motivations and emotional landscapes that artists navigate, providing insights into their creative journeys. Among the many branches of psychology, personality psychology is particularly intriguing yet somewhat overlooked in the study of artists and their works. By delving into the intricacies of an artist's personality, researchers can uncover the deeper motivations that shape their artistry. One pivotal framework within personality psychology is Abraham Maslow's concept of self-actualization. Maslow sought to identify the defining traits of individuals who embody personal growth and fulfillment. He proposed that self-actualized individuals possess certain characteristics, such as autonomy, creativity, problem-solving abilities, and a strong sense of purpose. These traits are essential for understanding how artists navigate their creative journeys and how they connect with broader existential themes. Kamal ud-Din Behzad, a master painter of the Timurid and Safavid periods, serves as an intriguing subject for study from this psychological perspective. His works are not only visually stunning but also rich in narrative, reflecting the complexities of the human experience. Behzad's artistry provides a unique opportunity to explore the intersection of personality psychology and artistic expression. This research aims to explore the self-actualizing characteristics of Kamal ud-Din Behzad through the lens of Maslow's humanistic theory. The central question guiding this inquiry is: How can examining the traits of self-actualization in Behzad's personality enhance our understanding of this influential figure? To answer this question, the research employs a descriptive-analytical methodology, utilizing library-based data collection methods to gather relevant information about Behzad's life and artistic contributions. The study's population includes 20 artworks attributed to him, from which eight targeted samples have been purposefully selected for in-depth analysis. Data analysis is conducted through an inductive reasoning approach, allowing researchers to draw insights and conclusions based on the evidence gathered from the artworks and the historical context in which they

1. M.A in Art Research, Faculty of Visual Arts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. (Corresponding Author). Email: Sa.fetrati@tabriziau.ac.ir 0009-0005-8144-8425

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Multimedia Faculty, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. Email: hhormati2@gmail.com

were produced. Despite the significance of examining Behzad's personality through the lens of humanistic psychology, this perspective has not been vigorously explored in scholarly literature, highlighting an important academic gap. The findings of this research indicate that Kamal ud-Din Behzad embodies ten out of the thirteen characteristics associated with self-actualized individuals as identified by Maslow. Kamal ud-Din Behzad exhibits ten of Maslow's thirteen characteristics of self-actualized individuals, making him a significant example of self-actualization in the arts and a reflection of personal growth and creative expression. Several key characteristics were observed in Behzad illustrate his self-actualization. First, he demonstrates a profound understanding of reality, which is reflected in his works that often depict the intricate interplay of human emotions and societal narratives. His art demonstrates a keen focus on the everyday concerns of humanity, transcending mere aesthetics to engage with deeper issues of existence and identity. Moreover, Behzad exhibits an appreciation for the phenomena of the world through a naturalistic lens. His ability to capture the beauty and complexity of life enriches the thematic depth of his artworks, allowing viewers to connect with the essence of human experience. This naturalistic approach reflects a broader understanding of the world, suggesting that the artist is deeply engaged with the realities of their time. Additionally, Behzad's empathetic perception, coupled with a natural acceptance of himself and others, underscores the humanistic qualities that define self-actualization. His empathy is not only evident in his interactions with others but is also mirrored in the emotional depth of his artworks. This connection fosters an intimate relationship between the artist and the viewer, creating a shared space for reflection and understanding. Behzad's spontaneity and simplicity in artistic expression resonate with viewers, allowing them to engage with the emotional and psychological layers of his work. The clarity and directness of his visual narratives invite audiences to explore their own emotions and experiences, reinforcing the therapeutic potential of art. Furthermore, Behzad's deep expertise in mysticism aligns with the societal emphasis on spirituality during his time. This connection enriches the thematic depth of his artworks, allowing for multiple interpretations and encouraging viewers to explore the spiritual dimensions of existence. His works often reflect a synthesis of artistic mastery and spiritual insight, making them significant not only in aesthetic terms but also in their philosophical implications. Moreover, Behzad maintained significant interpersonal connections with prominent figures of his era, displaying a democratic personality by acknowledging various members of society in his artistic representations. This aspect of his work highlights not only his artistic skill but also his awareness of social dynamics and human relationships. This holistic approach to understanding Kamal ud-Din Behzad not only elevates his status as an artist but also contributes to a broader discourse on the relationship between psychology and artistic expression. By examining the traits of self-actualization in Behzad's personality, we gain deeper insights into the nature of artistic creativity and the enduring impact of his work on cultural and psychological landscapes.

Keywords: Self-actualization, Personality, Kamal ud-Din Behzad, Humanistic Psychology, Abraham Maslow

خودشکوفایی شخصیت کمال‌الدین بهزاد بر اساس نظریه انسان‌گرایی «آبراهام مزلو»

سجاد فطرتی باسمنج^۱، حمیده حرمتی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶

Doi: 10.22034/rac.2025.2058683.1125

چکیده

نظریه شخصیت خودشکوفای آبراهام مزلو روان‌شناس آمریکایی به روش خود سعی در شناخت ویژگی‌های انسان کمال‌یافته دارد. کمال‌الدین بهزاد به عنوان یکی از استادان سرآمد نقاشی دوره تیموری و صفوی است که قابلیت مطالعه از این منظر را دارد. هدف این پژوهش شناخت ویژگی‌های خودشکوفای شخصیت کمال‌الدین بهزاد با رویکرد به نظریه انسان‌گرایی آبراهام مزلو است. سؤال اصلی مقاله حاضر این است که: بررسی ویژگی‌های خودشکوفایی در شخصیت بهزاد چگونه می‌تواند ما را به شناخت ابعاد دیگری از این شخصیت راهنما باشد؟ این پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از منابع اصلی تألیف شده است. جامعه آماری شامل ۲۰ نگاره از آثار بهزاد است که از میان آنها، ۸ نگاره برای مطالعه به صورت هدفمند با توجه به ارتباط آثار بهزاد و نظریه حاضر گزینش شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش استدلال استقرایی صورت گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بهزاد ده ویژگی از سیزده ویژگی افراد خودشکوفای مزلو را دارد که همین امر می‌تواند او را مصداقی از انسان خودشکوفای معرفی نماید. ویژگی‌هایی چون درک کامل از واقعیت در آثار خود، مسئله‌مداری نسبت به مسائل روزمره انسان‌ها، قدرشناسی نسبت به پدیده‌های جهان با توجه به طبیعت‌گرایی، ادراک همدردی، قبول خود و دیگران به طور طبیعی، خودانگیزی ساده و طبیعی، خبرگی در تصوف به علت توجه جامعه به عرفان، داشتن پیوندهای میان فردی با افراد مشهور دوران خود، شخصیت مردم‌سالارانه، توجه به افراد مختلف جامعه در آثار بهزاد که برخی از این ویژگی‌ها به صورت واحد و برخی دیگر به شکل ادغام یافته در بیان تصویری به کار گرفته شده‌اند.

واژگان کلیدی: خودشکوفایی، شخصیت، کمال‌الدین بهزاد، روان‌شناسی انسان‌گرا، آبراهام مزلو

۱. کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).
Email: Sa.fetrati@tabriziau.ac.ir

0009-0005-8144-8425

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده چند رسانه‌ای، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
Email: hhormati2@gmail.com

مقدمه

گرفتن تطابق تصاویر با نظریه حاضر و نظرات هم‌عصران وی در خصوص ویژگی‌های او با رویکرد روان‌شناسی انسان‌گرای آبراهام مزلو انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل ۲۰ نگاره مرتبط با کمال‌الدین بهزاد است که در موزه‌های معتبر جهان بر مبنای نظریه آبراهام مزلو انتخاب شده‌اند. از این تعداد، ۸ نگاره در موزه‌های کاخ گلستان، بریتانیا (لندن)، متروپولیتن نیویورک، سازمان عمومی کتب مصر و دانشگاه استانبول نگهداری می‌شوند و نشان‌دهنده چیره‌دستی بهزاد در نقاشی هستند. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و متناسب با نظریه مزلو انجام شده است. در این پژوهش، ابتدا نظریه خودشکوفایی مزلو معرفی می‌شود و سپس شخصیت کمال‌الدین بهزاد بر اساس آثار و نظریات هم‌عصران او در مکتب هرات و صفوی بررسی خواهد شد. در نهایت، با استفاده از رویکرد نظری، تحلیل منتخب آثار بهزاد انجام می‌شود و داده‌های به‌دست‌آمده به روش استدلال استقرایی تحلیل خواهند شد.

پیشینه پژوهش

کاربست نظریه شخصیت انسان‌گرایی آبراهام مزلو در شناخت شخصیت‌های ادبی و داستانی سابقه‌دار است. این بررسی شامل شخصیت‌های خودشکופا مانند رستم و زال در شاهنامه و شاعران پارسی‌گوی مختلف از جمله مولانا، سعدی، حافظ و ناصرخسرو و حتی معاصرانی مانند صادق هدایت. با این توضیح در ارتباط با پیشینه پژوهش حاضر می‌توان به کتاب‌ها و مقالاتی که در ذیل به چاپ رسیده‌اند اشاره کرد. در مقاله «شخصیت رستم بر اساس داستان رستم و اسفندیار در شاهنامه و نظریه (خودشکوفایی) آبراهام مزلو» نوشته ستاری و همکارانش (۱۳۹۴)، که به شخصیت رستم از دیدگاه مزلو پرداخته شده است که وی دارای خصوصیات افراد خودشکופا همچون دوری از تعصب، مردم‌گرایی در رفتار و گفتار می‌باشد که این ویژگی‌ها را فردوسی در قالب شعر بیان کرده است. مقاله دیگر که توسط ظهیری ناو و همکارانش (۱۳۸۷) «بررسی تطبیقی نمودهای خودشکوفایی در مثنوی با روان‌شناسی انسان‌گرای آبراهام مزلو» به شخصیت مولوی از روزنه دید آبراهام مزلو پرداخته شده است که تمامی ویژگی‌های افراد خودشکופا با توجه به شخصیت مولوی در اشعار او به زبان عرفان بیان گشته است. مهدوی دامغانی و صادقی (۱۳۹۷) در مقاله «انسان خودشکופا و خودشکوفایی سعدی با رویکرد تطبیقی نظریه مزلو» همچون مقاله پیشین ویژگی‌های افراد خودشکופا مطابق

«روان‌شناسی»^۱ و هنر به‌طور مشترک در تحلیل حالات روحی و روانی انسان نقش مؤثری دارند. اثر هنری نماینده ویژگی‌ها و حالات ذهنی هنرمند است و می‌تواند منبعی برای بررسی شخصیت او باشد. «کمال‌الدین بهزاد»^۲، یکی از سرآمدان نقاشی ایرانی در سده‌های هشتم و نهم هجری در خلق آثار هنری خود استادی تمام‌عیار بود چنان که هم‌عصران او نیز به هوش و ذکاوت این هنرمند اذعان داشته‌اند. با توجه به نوآوری و استعداد او، آثار وی می‌توانند بر اساس نظریه «شخصیت»^۳ آبراهام مزلو^۴ مورد مطالعه قرار گیرند. مزلو در نظریه خود، تأمین نیازهای فیزیولوژیکی را پیش‌نیاز دستیابی به «خودشکوفایی»^۵ و کمال می‌داند که ویژگی انسان‌های رشد یافته است. هدف پژوهش پیش‌رو، شناخت ویژگی‌های خودشکوفایی کمال‌الدین بهزاد بر اساس نظریه شخصیت روان‌شناسی انسان‌گرای آبراهام مزلو است. طبق این دیدگاه اگر فردی از تأمین نیازهای پایه‌ای خود (فیزیولوژیکی و اجتماعی) گذر کند، قادر خواهد بود به مرحله خودشکوفایی و کمال برسد. ویژگی‌هایی که بهزاد در آثار خود به نمایش گذاشته، می‌تواند در این چارچوب مورد تحلیل قرار گیرد. از این رو پژوهش فوق درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال است که: بررسی ویژگی‌های خودشکوفایی در شخصیت بهزاد چگونه می‌تواند ما را به شناخت ابعاد دیگری از این شخصیت راهنما باشد؟ حوزه تخصصی این پژوهش تحلیل شخصیت هنرمندان و تلافی هنر و روان‌شناسی است. کمال‌الدین بهزاد به عنوان نماد بارز هنر ایرانی در دوران یاد شده به بررسی این مفاهیم در آثار خود پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه رویکرد انسان‌گرایانه می‌تواند به تحلیل شخصیت وی کمک کند. این تحقیق به تبیین کلیدواژه‌هایی مانند خودشکوفایی، «هنر ایرانی»^۶ و نظریه مزلو می‌پردازد تا بستر علمی لازم برای گسترش تحقیقات مرتبط را فراهم آورد. در این راستا، پژوهش حاضر تلاش خواهد کرد تا با واکاوی شخصیت بهزاد و آثار او، به شناختی عمیق‌تر از ابعاد روانشناختی این هنرمند بزرگ دست یابد و خالاهای علمی موجود در این زمینه را پر کند.

روش پژوهش

مقاله حاضر از نوع مطالعات کیفی و با روش توصیفی تحلیلی انجام شده است. گردآوری اطلاعات از طریق اسناد کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از مراجع اصلی پژوهش صورت گرفته است. پژوهش بر اساس منتخب آثار مطرح کمال‌الدین بهزاد با در نظر

زندگی انسان اصل قرار گیرد. آنها مخالف رهیافت روان‌کاوانه‌اند و معتقدند که دانشی که از شناخت شخصیت‌های علیل به دست می‌آید، تنها به ایجاد روانی علیل منجر خواهد شد (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۴۵-۱۴۶). آبراهام مزلو (۱۹۷۰-۱۹۰۸) بنیان‌گذار مکتب انسان‌گرایی و یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان نهضت توانایی‌های انسان است. او این دیدگاه را به عنوان نیروی سوم در روان‌شناسی آمریکا معرفی کرد و معتقد بود هر فرد دارای گرایش ذاتی برای رسیدن به خودشکوفایی است که بالاترین سطح نیاز انسان محسوب می‌شود (رایکمن، ۱۳۹۳: ۴۴۴-۴۴۶). آبراهام مزلو به عنوان بنیان‌گذار نظریه سلسله‌مراتب نیازهای انسانی شناخته می‌شود. این نظریه معتقد است که رفتار انسان تحت تأثیر پنج نیاز اساسی قرار می‌گیرد که در یک سلسله‌مراتبی قرار دارند (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۴۹-۱۵۱). این پنج نیاز عبارتند از:

۱. نیازهای فیزیولوژیکی: شامل نیازهای اولیه همانند غذا، آب، آرامش بدنی و سایر نیازهای بدنی اساسی است.
۲. نیازهای ایمنی: شامل استقلال فردی در تقابل با خطرات و تهدیدها مربوط می‌شود.
۳. نیازهای تعلق و عشق: نیازهای ارتباطی، احساس محبت و تعلق داشتن به دیگران و شامل روابط اجتماعی است.
۴. نیازهای احترام: داشتن اعتماد به نفس و دستیابی به جایگاه اجتماعی والا در حرفه خود را شامل می‌شود.
۵. نیازهای خودشکوفایی: این نیاز بالاترین سطح نیازهای انسانی است و به تمایل انسان به رشد و تکامل فردی، تحقق استعدادها و خویش‌شناسی اشاره دارد (Maslow 1970: 39).

مزلو بر این باور بود که پس از برآورده شدن نسبی نیازهای پایه (فیزیولوژیکی، ایمنی، تعلق و عشق، احترام)، انسان تمایل دارد به سوی خودشکوفایی پیش برود و توانایی‌ها و استعدادها را خود را پرورش دهد. خودشکوفایی به عنوان تمایل فطری انسان به رشد و تکامل، در نظریه سلسله‌مراتب نیازهای انسانی مزلو نقش مهمی ایفا می‌کند و به کمال و حقیقت خویش‌شناسی دست می‌یابد (رایکمن، ۱۳۹۳: ۴۴۶-۴۴۷). مزلو در تحقیقات و نظریه‌های خود به بررسی نیازهای انسانی و بهبود شخصیت متمرکز بود. او به خوبی درک کرد که انسان همواره تلاش می‌کند استعدادها و توانایی‌های خود را به کار گیرد و به سمت کمال و درک واقعیت‌های بالاتر خویش‌شناسی پیش برود.

تعریف شخصیت

شخصیت به عنوان یک معیار کلیدی در نظریه روان‌شناسی

با نظریه مزلو در اشعار سعدی نیز صادق است با این تفاوت که سعدی عارف نیست ولی این ویژگی را با بیان هنری به خوبی در اشعار خویش نشان داده است. باقری خلیلی و محرابی کالی (۱۳۹۰) نیز، به «بررسی ادراک واقعیت و پذیرش خود و دیگران در غزلیات حافظ بر اساس نظریه شخصیت آبراهام مزلو» این جستار صرفاً به دو ویژگی افراد خودشکوفای که شامل درک واقعیت و پذیرش خود و دیگران از دیدگاه نظریه مزلو اشاره شده است که در نتیجه آن حافظ در غزلیات خود درک واقع‌بینانه‌ای نسبت به جامعه خویش دارد و در ارتباط با پذیرش خود و دیگران به سه مؤلفه هنر شاعری، پذیرش مسئولیت اعمال و امیدواری تأکید ورزیده است. برکات و حاتمی (۱۳۹۵) در مقاله «تحلیل شخصیت‌های اصلی در ده داستان کوتاه صادق هدایت بر مبنای نظریه مزلو» نتیجه این پژوهش بیان می‌دارد که به جهت نابسامان بودن اوضاع اجتماعی ایران در اواخر سلطنت قاجار و نیز اوائل حکومت پهلوی شخصیت‌های داستان‌ها توانایی رسیدن به خودشکوفایی از دیدگاه مزلو را ندارند و اغلب افرادی با ویژگی‌های همچون درون‌گرایی، منزوی و شکست خورده هستند. در پژوهش‌های صورت گرفته، ویژگی‌های خودشکوفایی شاعران و شخصیت‌های داستانی بررسی شده، اما هیچ پژوهش مستقلی درباره روان‌شناسی شخصیت هنرمندان، به ویژه کمال‌الدین بهزاد، انجام نشده است. جستار حاضر با بررسی عناصر سیزده‌گانه خودشکوفایی مزلو در آثار هنری تمرکز دارد و قصد دارد با واکاوی متن‌های تصویری، نمودهای خودشکوفایی بهزاد را نشان دهد.

نظریه روان‌شناسی سلسله‌مراتب نیازهای انسان آبراهام مزلو

نقد روان‌شناختی به تحلیل عوامل روحی و روانی یک اثر هنری می‌پردازد تا درک عمیق‌تری از آن فراهم کند. این مطالعه شامل بررسی نگرش‌ها، شخصیت‌ها، ناخودآگاه و روابط انسانی و تأثیر آنها بر اثر هنری است. با این روش، نیت و انگیزه هنرمند و تأثیرات روان‌شناختی در آثار او کاوش می‌شود. روان‌شناسی و هنر با تأکید بر جوانب روانی انسان، به یکدیگر کمک می‌کنند تا درک بهتری از تجربه انسانی ارائه دهند. مکتب انسان‌گرایی در دهه ۱۹۶۰ در آمریکا، روان‌شناسان انسان‌گرا را در تقابل با رفتارگرایان و روان‌کاوان قرار داد (لارنس، ۱۳۷۲: ۲۴۶). هدف انسان‌گرایان درک معنای زندگی از طریق مشاهدات روانی افراد با تأکید بر اراده آزاد، خودشکوفایی، رفتار اخلاقی و رشد و کمال است. از نظر آنها، انتخاب، خلاقیت و خودشکوفایی باید در

انسان‌گرا، نقش اساسی ایفا می‌کند. این دیدگاه تأکید دارد که شخصیت انسان یک کلیت جامع و یکپارچه از ویژگی‌ها، الگوها و رفتارهاست. شخصیت نتیجه ترکیبی پایدار از عوامل ژنتیکی و محیطی است و به ویژگی‌ها و گرایش‌هایی اشاره دارد که رفتار روان‌شناختی فرد را در طول زمان تحت تأثیر قرار می‌دهد. این ویژگی‌ها شامل الگوهای افکاری، احساسی و عملی فرد هستند که در طول زمان نسبتاً ثابت می‌مانند و به شناخت فرد و تمایز او از دیگران کمک می‌کنند (رایکمن، ۱۳۹۳: ۵-۶).

سلسله‌مراتب نیازهای انسانی بر اساس نظریه مزلو در زندگی کمال‌الدین بهزاد

طبق نظریه انسان‌گرایی آبراهام مزلو، عوامل ذیل بیان‌کننده سلسله‌مراتب نیازهای انسانی در زندگی کمال‌الدین بهزاد می‌باشند.

۱. **نیازهای فیزیولوژیکی:** بازه زمانی حیات بهزاد در دوره حکومت تیموری و صفوی به دلیل رونق اقتصادی و فرهنگی و به تبع آن مهیا بودن نیازهای اولیه از جمله غذا، آب و ... دوره مطلوبی بوده است. بر اساس آنچه در کتاب *گلستان هنر* آمده است تولد کمال‌الدین بهزاد حدوداً اواخر دهه ۸۶۰ ه. ق به وقوع پیوسته و وی در همان اوان کودکی خانواده خود را از دست داده و میرک نقاش تربیت و نگهداری او را بر عهده گرفته است (قاضی احمد قمی، ۱۳۶۶: ۱۳۴). یتیم شدن برای یک کودک اتفاق ناگواری است، اما کمال‌الدین بهزاد بلافاصله تحت حمایت و تربیت «آقا میرک نقاش»^۷ قرار گرفت، که نشان‌دهنده خویشاوندی نزدیک آن‌هاست. آقا میرک در اوایل زندگی خویش به حفظ و تلاوت قرآن مشغول بود و سپس از مشق خط به تذهیب و نقاشی روی آورد. به خاطر استعداد وی در ترسیم نقاشی، «سلطان حسین بایقرا»^۸ او را به عنوان کتابدار خاصه دربار خود منصوب کرد (گواشانی، ۱۹۳۶: ۲۸). با توجه به پایگاه شغلی و اجتماعی آقا میرک و حضور او در دربار سلطان حسین بایقرا، مشخص است که زندگی و تربیت در کنار آقا میرک باعث تأمین و ارضای نیازهای فیزیولوژیکی و جسمانی کمال‌الدین بهزاد به‌طور رضایت‌بخش از کودکی شده است. این شرایط به رشد و پیشرفت او کمک کرده است.

۲. **نیازهای ایمنی:** نیاز به امنیت در شخصیت بهزاد پس از فوت پدر و مادرش ابتدا در سایه وجود آقا میرک تأمین شد. تأمین امنیت در دوران کودکی یکی از عوامل مهم خودشکوفایی در بزرگسالی است. در دوره جوانی، با توجه به جایگاه اجتماعی او در دربار

و رونق اوضاع اجتماعی و سیاسی در حکومت‌های تیموری و صفوی، بهزاد به عنوان هنرمندی مستقل شناخته می‌شد که از حمایت حاکمان برخوردار بود. این شرایط به تقویت استقلال فردی و رشد هنری او کمک کرد (حسن‌پور، ۱۳۷۷: ۱۷۶). و همچنین حمایت امیرعلی شیر نوایی^۹ و سلطان حسین بایقرا در هرات دوره تیموری که از دیگر عوامل استقلال فردی بهزاد هستند (آریان، ۱۳۸۲: ۳۰-۳۱). را می‌توان از عوامل تأثیرگذار دانست.

۳. **نیازهای تعلق و عشق:** بر اساس هرم شخصیتی مزلو، نیاز به عشق و تعلق در سطوح بالای تکامل شخصیت فرد خودشکوفای قرار دارد. بهزاد، با استعداد هنری و روابط نزدیک با علمای زمان خود، به‌طور حتم این نیاز را تأمین کرده بود. آثار او نشان‌دهنده ارتباط و احساس محبت به دیگران است. شواهد و اظهارات هم‌عصران بهزاد در خصوص سبک نقاشی و موضوعات نگاره‌های او در مکاتب هرات تیموری و تبریز دوم صفوی، گویای مهریانی و نوع دوستی بهزاد است. تأمین نیاز عشق و تعلق تنها از طریق دریافت آن نیست، بلکه در یک رابطه دوسویه، ابراز عشق و علاقه به دیگران نیز اهمیت دارد. بهزاد سال‌ها از عمر خود را به تدریس و آموزش مشغول بود و شاه اسماعیل صفوی، علاقه‌مند به هنر، تربیت هنری فرزند خود را به او سپرده بود. همچنین، بهزاد به عنوان استاد شاه تهماسب صفوی نیز فعالیت کرده است. این موارد نشان‌دهنده تأثیر و نقش او در انتقال عشق و دانش هنری به دیگران است (بوداق منشی قزوینی، ۱۳۷۸: ۱۴۴).

۴. **نیازهای احترام:** کمال‌الدین بهزاد به سبب شخصیت و استعداد هنری خود همواره در میان معاصران خود محبوب و محترم بود و با بزرگانی چون «عبدالرحمن جامی»^{۱۰} و میرعلیشیر نوایی هم‌نشینی داشت. از همین روی وی مورد احترام و حمایت حاکمان تیموری و صفوی و نیز از بکان بود (آژند، ۱۳۸۹: ۳۶۷-۳۸۰). علاقه شاه اسماعیل صفوی به کمال‌الدین بهزاد و شاه محمود نیشابوری چنان بوده است که پیش از جنگ چالدران این دو هنرمند را در غاری پنهان می‌کند تا در صورت شکست خود از سلطان عثمانی به دست وی اسیر نشوند (عالی افندی، ۱۳۶۹: ۶۵). از این قرائن پیدا است که وی همواره مورد احترام بزرگان زمان واقع می‌شده است. این احترام حکایت از خدمات و نیکی‌هایی است که کمال‌الدین بهزاد ابتدا به دیگران داشته است که در مرتبه دیگر بازخورد آن از دیگران به او رسیده است.

۵. **نیازهای خودشکوفایی:** تأمین نیازهای پیشین شخصیت فرد را به تحقق نیازهای بالاتری که در حقیقت مسیر خودشکوفایی

دست می‌یابند و معمولاً از الگوهای عمومی و تقلیدی خارج می‌شوند تا راهکارهای نوآورانه پیدا کنند. همچنین، آنها سلامت روانی بیشتری دارند و به خوبی با فشارهای روزمره سازگار می‌شوند (مزلو، ۱۳۷۵: ۲۱۶-۲۱۹). کمال‌الدین بهزاد در نگاره‌های خود بیشتر به واقعیت بصری فرد و انسان تأکید دارد، عناصر انسانی به‌کاررفته در آثار بهزاد بیشتر در حالت انجام فعالیت بازگو شده‌اند. علاقه‌مندی بهزاد به بازنمایی واقعی انسان و صحنه‌های زندگی روزمره، باعث شده است صحنه‌ها و مجالسی را تصویر نماید که برای مردمان قرن نهم هجری جامعه هرات بسیار واقعی به نظر می‌رسیدند. نگاره «سلطان حسین میرزا در گلگشت» (تصویر ۱) نسخه‌ای از مرقع گلشن محفوظ در کتابخانه کاخ گلستان^۱ است. این نگاره در حدود ۸۹۵ ه.ق و در دوران تیموری مصورسازی شده است. یکی از نمونه‌های واقع‌گرایی در این نگاره‌ها، داستان تصویری بهزاد از پیکر سلطان حسین میرزا در یک صحنه ضیافت و گلگشت است.

در نگاره «تدارک ضیافت» اثر بهزاد، پیکره‌ها در مشاغل مختلف به کار مشغولند و فضا بندی نگاره در طبیعت با یک

تصویر ۱. سلطان حسین میرزا در گلگشت، مرقع گلشن، هرات، حدود ۸۹۵ ه.ق، کتابخانه کاخ گلستان، تهران (آزند، ۱۳۸۹: ۳۰۳).

شخصیت وی است سوق می‌دهد. در شخصیت کمال‌الدین بهزاد با توجه به تأمین نیازهای سطوح پایین‌تر زمینه برای رسیدن به خودشکوفایی فراهم است که در ادامه به زمینه دستیابی وی به این مرحله پرداخت می‌شود.

خودشکوفایی

خودشکوفایی به عنوان اصلی‌ترین ویژگی افرادی است که در زندگی خود دارای خصوصیات شخصیتی ویژه‌ای هستند. بنا به نظریه آبراهام مزلو هر شخصی توانایی رسیدن به خودشکوفایی در شخصیت خویش را دارد و رسیدن به این امر مستلزم ارضای نیازهای پایه است.

خودشکوفایی به معنای تلاش فرد برای رشد شخصی و بهره‌برداری بهینه از استعدادها و توانمندی‌هاست. فرد خودشکופا با تلاش در مسیر تکامل و پیشرفت، به حداکثر توانایی‌های خود می‌رسد. این فرایند ممکن است روش‌های مختلفی داشته باشد و هر فرد، مستقل از شغل و تمایلات، می‌تواند به رشد کامل شخصیت دست یابد. افراد خودشکوفابه تحقق استعدادهای خود و شناخت محیط اطراف علاقه‌مند و در حالت «فرا انگیزش»^{۱۱} به دنبال غنی کردن زندگی خود با تجربیات چالش برانگیز و محرک هستند. آنها به‌طور طبیعی و با خوشحالی انسانیت خود را بیان می‌کنند (شولتز و شولتز، ۱۳۹۴: ۳۹۸-۴۰۱).

ویژگی افراد خودشکوفا بر اساس نظریه مزلو

آبراهام مزلو، افراد خودشکوفا را کسانی می‌داند که نیازهای انسانی را در دوران حیات خود تحقق بخشیده و نگرش مثبت به زندگی دارند. این افراد با عزت نفس قوی، به توانایی‌های شخصی و رشد بالقوه خود پی برده و سهمی مثبت به جامعه می‌دهند. ویژگی‌های آنها شامل درک کامل از واقعیت، مسئله‌مداری، نیاز به استقلال، قدرشناسی، همدردی، قبول خود و دیگران، خودانگیزگی، سادگی، خبرگی در تصوف، روابط بین فردی سالم، شوخ‌طبعی فلسفی، خلاقیت و مقاومت در برابر فرهنگ‌پذیری است (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۵۴-۱۵۵).

درک کامل از واقعیت

افراد خودشکوفا توانایی مطالعه و تحلیل عمیق مسائل و درک واقعیت‌های پیچیده را دارند. آنها به عنوان روشنفکران و پژوهشگران شناخته می‌شوند و تمرکز بیشتری بر پدیده‌ها دارند. این افراد با استفاده از تجربیات و دانش خود به نتایج واقعی‌تری

۲. نگاره‌های روزمره «ساختن کاخ خورنق» و «خلیفه هارون در حمام»، آنچه در ویژگی افراد خودشکوفای «درک کامل از واقعیت» بیان شد نگاره‌های فوق بیانگر نوع فعالیت روزمره افراد برای ساختن بنا هستند.

۳. نگاره‌های درباری «مرگ خسرو» و «مجنون در کعبه»، این دسته از نگاره‌ها بیشتر به سفارش دربار در ارتباط با تصویرسازی داستان‌های شاهنامه، بوستان و گلستان سعدی و اشعار شاعرانی چون نظامی به بهزاد سفارش داده می‌شود.

۴. نگاره‌های تک‌برگی «تک‌چهره درویش» و «صورت شبیک‌خان»، این نگاره‌ها به صورت تک‌برگی توسط بهزاد کار شده‌اند بیشتر چهره اشخاص نامدار حکومتی و در برخی موارد درویش را شامل می‌شود.

بهزاد به عنوان فردی دغدغه‌مند و مسئله‌مدار، توجه به مسائل انسانی و اجتماعی را در آثار خود مد نظر قرار داده و به موضوعات مذهبی، روزمره، درباری و تک‌برگی نیز پرداخته است. بیان این موارد در قالب تصویر بصری نمایانگر مسئله‌مداری کمال‌الدین بهزاد نسبت به جامعه عصر خود است.

نیاز به استقلال و حریم خصوصی

افراد خودشکوفای به خود اعتماد دارند و از تنهایی لذت می‌برند، در حالی که به توانایی‌های خود تکیه می‌کنند و تمایل به استقلال دارند. این ویژگی ممکن است به عنوان بی‌تفاوتی یا ناامیدی از دیگران تلقی شود، اما تصور اینکه این افراد به خشونت نیاز دارند، ساده‌انگارانه است. تعامل اجتماعی برای همه مهم است و سرد بودن آنها ممکن است ناشی از سوءتفاهم یا نیاز به بهبود مهارت‌های ارتباطی باشد. در نهایت، هر فرد باید به عنوان یک شخصیت منحصر به فرد شناخته شود و از تعمیم‌های کلی پرهیز کرد (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۵۵). نیاز به استقلال و حریم خصوصی در ارتباط با شخصیت کمال‌الدین بهزاد صدق نمی‌کند زیرا او فردی عزلت‌گزین نبود چراکه با توجه به منابع نوشتاری هم‌عصران وی، بهزاد فردی با استعداد و خوش‌کلام بوده است. این نیک رفتار بودن بهزاد را می‌توان در نامه‌ای که خواندمیر به تاریخ ۹۲۵ ه. ق به خاطر دوری از کمال‌الدین بهزاد نوشته است به روشنی مشاهده نمود و دریافت که او با افراد مشهور و صاحب نام معاشرت داشته است. این نامه در حال حاضر در کتابخانه بریتانیا^{۱۳} با شماره (g) OR.11012 محفوظ است (قزوینی، ۱۳۳۲: ۱۸۷). متن ذیل مختصری از نامه خواندمیر به کمال‌الدین بهزاد است.

رودخانه است که افراد را در دو بخش بالا و پایین به تصویر می‌کشد. در بخش بالایی تصویر، سلاخی در حال پوست‌کندن گوسفند و دیگران در حال آماده‌سازی غذا هستند، در حالی که در بخش پایینی، غذا در کاسه‌ها و ظروف چینی آماده شده است. این نگاره با رنگ‌های نرم و تند، صحنه‌ای پویا و پرتحرک را به نمایش می‌گذارد و یادآور نگاره «کاخ خورنق» از کمال‌الدین بهزاد است (Bahari, 1997: 111-112). یکی از نگاره‌های نسخه‌ی *خمسّه نظامی* «خلیفه هارون در حمام» است که زندگی روزمره را به تصویر می‌کشد. این نگاره از نظر مردم‌شناسی اهمیت دارد و بخشی از فضای زندگی مردم در قرن نهم هجری را نشان می‌دهد. در صحن حمام، پیکره‌ها با واقع‌گرایی مشغول به کار هستند؛ در گرم‌خانه افراد در حال حمام کردن و در ولرم‌خانه کارگران مشغول کارند. رنگ‌آمیزی هماهنگ و بیان چهره‌ها از ویژگی‌های بارز نگاره‌های بهزاد است (Bahari, 1997: 146). مطابق با ویژگی‌های افراد خودشکوفای کمال‌الدین بهزاد درک کامل و دیدی واقع‌گرا نسبت به جامعه هرات داشته و در بیان ویژگی‌های بصری بر واقعیت‌گرایی تأکید کرده است.

مسئله‌مداری

مسئله‌مداری یکی از ویژگی‌های افراد خودشکوفای است. کمال‌الدین بهزاد با دید گسترده‌ای به موضوعات و دغدغه‌های جامعه خود پرداخته و این امر در آثارش مشهود است. به عنوان مثال، او در نگاره‌های «ساختن کاخ خورنق» و «ساختن مسجد جامع سمرقند»، به فعالیت‌های انسانی و مشاغل در جامعه هرات توجه کرده است. برخی افراد خودشکوفای ممکن است مسائل شخصی را در اولویت پایین‌تری قرار داده و به حل مسائل اجتماعی و توسعه جامعه اهمیت بیشتری بدهند (مزلو، ۱۳۷۵: ۲۲۴).

بر همین اساس مسائل و دغدغه‌های بهزاد بر اساس آثار وی به‌طور کلی به چهار دسته تقسیم می‌شوند که شامل:

۱. نگاره‌های مذهبی (فرار یوسف از دست زلیخا)، در دوره تیموری اعتقادات مذهبی به گروه‌های صوفیانه مختلفی همچون «حروفیه، بکتاشیه، نعمت‌اللهیه، نوربخشیه» و در صدر آنها «نقشبندی» هرکدام دارای پیروان مخصوص به خود بودند. اعتقاد عمیق شاهان و فرمانروایان تیموری به این مشایخ باعث شد تا محیطی مناسب برای گسترش تصوف به وجود آید (بینیون، گری و یلکینسون، ۱۳۷۸: ۴۳۱). از این رو کشش بهزاد به نگاره‌های مذهبی قابل تشخیص است.

صورت افراد در حین حمل مصالح، خستگی و زحمات آنها را به تصویر می‌کشد. این ویژگی‌ها به‌ویژه در اثر «ساختن مسجد جامع سمرقند» نمایان است، جایی که بهزاد از طریق فرم چهره و حالت بدن، ادراک همدردی و زحمات افراد را منتقل می‌کند.

قبول خود و دیگران به‌طور طبیعی

در ارتباط با ویژگی‌های افراد خودشکوفایان نیز هم نظر با آبراهام مزلو است، افراد خودشکوفایان شناخت واقعی‌تری از خودشان دارند و آگاهی بیشتری درباره انگیزه‌ها، هیجان‌ها، استعدادها و نقاط ضعف خود دارند (لانگین، ۱۳۷۸: ۳۲۳). افراد خودشکوفایان خود را به‌طور کامل می‌شناسند و نگرشی متعادل و واقع‌گرایانه نسبت به خود دارند. آنها فطرت انسان را به‌طور واقعی قبول می‌کنند و با واقعیت‌ها روبه‌رو می‌شوند، بدون اینکه با انتظارات خودساخته مقایسه کنند. به جای شکایت، واقعیت‌ها را می‌پذیرند و با آنها سازگار می‌شوند. هرچند که این افراد شناخت واقعی‌تری از خود دارند، اما نگرش و آگاهی هر فرد به تجربه‌ها و شرایط زندگی اشخاص بستگی دارد و مسیر شناخت خود ممکن است با زمان تغییر کند (مزلو، ۱۳۷۵: ۲۱۶-۲۲۱). کمال‌الدین بهزاد با استعداد خویش، تلاش کرده است واقعیت بصری جامعه‌ای خود را بدون مقایسه با دیگران به تصویر بکشد و موارد جدیدی فراتر

«چون صورت خط دلکشت چهره گشاد در دیده من گشت
عیان نقش مراد
نقش قلمت چنان فرح بخش آمد کز دیدن آن چهره غم
رفت زیاد» (آژند، ۱۳۸۹: ۳۸۴).

قدرشناسی نسبت به پدیده‌های جهان

افراد خودشکوفایان معمولاً توجه بیشتری به جزئیات و زیبایی‌های کوچک زندگی دارند و از لحظات ساده لذت می‌برند. آنها به عناصر طبیعی، هنر و موسیقی با دقت بیشتری نگاه می‌کنند و از تجربه زندگی بیشتر بهره‌مند می‌شوند. این قدرشناسی و توجه به جزئیات برای آنها مهم است و درک بهتری از زندگی به آنها می‌دهد. در مقابل، برخی افراد به دلیل عادت‌های روزمره کمتر به جزئیات توجه می‌کنند و از تجربیات مکرر کمتر لذت می‌برند، اما این موضوع به سبک زندگی و شخصیت هر فرد بستگی دارد (مزلو، ۱۳۷۵: ۲۲۸-۲۲۹). بهزاد چندین بار لحظات عرفانی را از آثار مشهوری همچون *خمسه نظامی*، *منطق الطیر عطار*، و *اشعار گلستان و بوستان سعدی* به تصویر کشید (آژند، ۱۳۸۹: ۴۰۱). طبق گفته آژند، می‌توان چنین برداشت کرد که کمال‌الدین بهزاد از ایجاد صحنه‌های عارفانه استقبال می‌کرد و مطابق با نظریه مزلو او با این کار قدردانی خود نسبت به پدیده‌های جهان را که یکی از ویژگی‌های افراد خودشکوفایان است به زبان نقاشی نمایان ساخته است.

ادراک همدردی

برخی معتقدند که انسان‌های خودشکوفایان توانایی همدردی و عطف نسبت به دیگران دارند. روان‌شناسان بر این باورند که این ویژگی‌ها در فرایند تکامل انسانی به دلیل نیاز به همکاری در برابر چالش‌های مشترک توسعه یافته‌اند و می‌توانند به ایجاد ارتباطات اجتماعی عمیق‌تر کمک کنند. باین‌حال، میزان همدردی افراد متفاوت است و شرایطی مانند خشم یا بی‌زاری می‌تواند این احساس را کاهش دهد. عوامل مانند تربیت و تجربه‌های زندگی نیز بر سطح همدردی تأثیرگذارند. درنهایت، درک و همدردی با دیگران از عوامل مهم در ارتباطات انسانی است (مزلو، ۱۳۷۵: ۲۳۱). نگاره «ساختن خورنق» اثر کمال بهزاد به‌خوبی ویژگی‌های افراد خودشکوفایان را نشان می‌دهد. (تصویر ۲) این نگاره نسخه‌ای از *خمسه نظامی* است که اینک در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود، نگاره‌ای از دوران تیموری حدود ۹۰۰ ه.ق به تصویر کشیده شده که فعالیت افراد و حس همدردی بهزاد را نشان می‌دهد. او با نمایش واکنش‌ها و حالت

تصویر ۲. ساختن کاخ خورنق، خمسه نظامی، هرات، حدود ۹۰۰ ه.ق، کتابخانه بریتانیا، لندن (آژند، ۱۳۸۹: ۳۰۸).

حالت طبیعی دارند و معمولاً تلاشی برای تأثیرگذاری نمی‌کنند. آنها به قواعد جامعه توجه خاصی ندارند و ممکن است آنها را نقض کنند. به دلیل طبیعت خلاق خود، رموز اخلاقی خاصی را دنبال می‌کنند که لزوماً مشابه دیگران نیست. این نگرش ممکن است آنها را به نقض رسوم و قوانین جامعه تشویق کند (مزلو، ۱۳۷۵: ۲۲۱-۲۲۲). نگاره «سماع صوفیان» (تصویر ۵) نسخه‌ای از دیوان جامی که در موزه متروپولیتن^{۱۴} نگهداری می‌شود. این اثر در حدود ۸۹۵ ه.ق و در دوران تیموری تصویرسازی شده است. بهزاد در نگاره مورد بحث از ویژگی شخصیت افراد خودشکوفای بهره برده است. نگاره حاضر با توجه به ساده‌سازی عناصر انسانی توسط بهزاد با استفاده از هندسه پنهان در ترکیب‌بندی تصویر در رابطه با پیکره‌های درویشان رموز اخلاقی را به صورت عناصر تزئینی همچون سر اسلیمی و گل ختایی بیان کرده است (قاضی‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۷). در تحلیل (تصویر ۶) نوع استفاده از نقوش اسلیمی و ختایی برای ترسیم پیکره‌ها ابداع بهزاد است زیرا در ادوار پیش از او هیچ هنرمندی از این روش برای ترسیم پیکره‌های انسانی بهره نگرفته است. بهزاد در این نگاره به حفظ سادگی، بدون استفاده از تزئین در پوشش لباس، حالت طبیعی بودن پیکره‌ها و عدم تلاش برای تأثیرگذاری خود بر دیگران بهره گرفته است.

خبرگی در تصوف

یکی از ویژگی‌های افراد خودشکوفای خبرگی در تجربه‌های اوج (تصوف) است. بر اساس روان‌شناسی شخصیت، این افراد به دو دسته اوج‌گرا و غیر اوج‌گرا تقسیم می‌شوند. از دیدگاه مزلو، خودشکوفایان اوج‌گرا بیشتر حالتی تقدس و شاعرانه دارند و تجربه‌های آنان عمدتاً صوفیانه و مذهبی هستند (مزلو، ۱۳۷۵

تصویر ۴. نزاع شتران، مرقع گلشن، تبریز، حدود ۹۳۰ ه.ق، کتابخانه کاخ گلستان، تهران (آژند، ۱۳۸۹: ۱۳۱).

از نقاشی درباری را بیان کند. این موضوع در نگاره‌های (تصویر ۳) «آب‌تنی» برگي از خمسه نظامی است که اینک در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود، این نگاره در حدود ۹۰۰ ه.ق در اوایل دوره صفوی مصورسازی شده است و (تصویر ۴) «نزاع شتران» نسخه‌ای از مرقع گلشن محفوظ در کتابخانه کاخ گلستان است. این نگاره در حدود ۹۳۰ ه.ق و در دوران صفوی تصویرسازی شده است، به‌وضوح قابل مشاهده است در نگاره فوق، که تحت تأثیر رسوم و آئین‌های جغرافیایی هرات (افغانستان) ترسیم شده، کمال‌الدین بهزاد با توجه عمیق به وقایع اطراف خود، این اثر را به سلیقه خود و در عین واقع‌گرایی به تصویر کشیده است. مقایسه این نگاره با صحنه مسابقات عشاير منطقه، وجوه مشترکی را نمایان می‌کند، از جمله استفاده از رنگ زرد و طلایی برای نشان دادن فصل مسابقات در این نگاره اشاره نمود. (احمدی و فرحمند درو، ۱۴۰۰: ۱۰). بهزاد وقایع پیرامون خود را بدون اغراق به تصویر کشیده است، که نشان‌دهنده قبول دیگران و همچنین قبول خود به عنوان فردی تواناست. این ویژگی‌ها به‌طور طبیعی با ویژگی‌های افراد خودشکوفای در نظریه مزلو همخوانی دارد.

خودانگیزختگی، سادگی و طبیعی بودن

افراد خودشکوفای ویژگی‌هایی چون سادگی، فطری بودن و حفظ

تصویر ۳. آب‌تنی، خمسه نظامی، هرات، حدود ۹۰۰ ه.ق، کتابخانه بریتانیا، لندن (آژند، ۱۳۸۹: ۳۱۳).

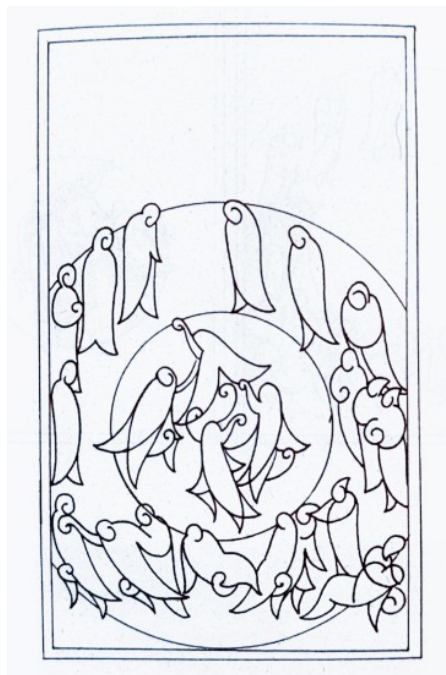
(۱۵۶). با توجه به شخصیت بهزاد مطابق با آثار وی، او فردی اوج‌گرا بر اساس نظریه آبراهام مزلو است. زمانه بهزاد، دوره‌ای از معنویت و سیر و سلوک زاهدانه بود. این فضا نتیجه تفکرات و نگرش هنرمندانی مانند «سلطان و میرعلی شیر نوایی» و دیگران بود که به تقویت «اعتبار فضای روحانی» و معنوی کمک کردند و فاصله بین «شاه و گدا» را کم کردند (آژند، ۱۳۸۹، ۴۰۱). نوشته خواندمیر درباره مرقعی که به احتمال زیاد بهزاد سفارش داده است تا مهارت وی با دیگر هنرمندان مورد قیاس قرار گیرد که بدین شرح است که «نادرالعصر صافی»، پیرو روش‌های محبت و داد استاد کمال‌الدین بهزاد بود. او به سلوک «سالک» و طی مسیره‌های عرفانی اعتقاد داشت. از این عبارت نشان می‌دهد که بهزاد در عالم عرفان و تصوف سیر و سلوک داشته است. (آژند، ۱۳۸۹: ۳۸۱-۳۸۲). نگاره «سماع صوفیان» نمونه‌ای واضح از مهارت کمال‌الدین بهزاد در هنر تصوف است که شوق و اشتیاق عارفانه را به خوبی نمایش می‌دهد. برخی معتقدند این تصویر نمایانگر دیوان حافظ است و دیگران بر این باورند که سه نفر از چهار تن حاضر در تصویر، احتمالاً خود بهزاد، میرعلیشیر نوایی و عبدالرحمن جامی هستند (قاضی‌زاده، ۱۳۸۲: ۲۲).

پیوندهای میان فردی

افراد خودشکوفای به دنبال روابط عمیق‌تر و سازنده‌تری هستند که به رشد و توسعه فردی آنها کمک کند. آنها به دوستانی علاقه‌مندند که چالش‌ها و حمایت روحی ارائه دهند و از لحاظ روحی پخته‌تر باشند. این افراد تمایل دارند با کسانی دوست شوند که به ارزش‌ها و نگرش‌های آنها احترام قائل هستند و در مسیر پیشرفت همراه این افراد می‌باشند (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۵۶). به سبب استعداد هنری کمال‌الدین بهزاد و همچنین به دلیل هم‌نشینی او با بزرگانی چون عبدالرحمن جامی و میرعلیشیر نوایی وی مورد احترام و حمایت حاکمان تیموری و صفوی و نیز از بکان قرار داشت (آژند، ۱۳۸۹: ۳۶۸-۳۶۹). بهزاد با دوستی و بهره‌گیری از تجربیات افراد در دربار و خارج از آن، در مسیر رشد و استعداد خود گام برداشته است. این ویژگی به احترام میان فردی مربوط می‌شود، زیرا پیوندهای عمیق‌تر موجب افزایش احترام می‌شود. او با درآویش و مردم عادی ارتباط برقرار کرده و در نگاره «ساختن کاخ خورنق» از فعالیت‌های روزمره مردم بهره گرفته است. این امر نشان‌دهنده درک او از واقعیت، مردم‌سالاری و پیوندش با دیگران از طریق زبان نقاشی است.

تصویر ۵. سماع صوفیان، دیوان جامی، هرات، حدود ۸۹۵ ه.ق، موزه متروپولیتن، نیویورک (آژند، ۱۳۸۹: ۳۸۱-۳۸۲).

تصویر ۶. هندسه پنهان در سماع صوفیان، هرات. (قاضی‌زاده، ۱۳۸۲، ۲۸).

شخصیت مردم‌سالارانه

افراد خودشکوکا تحمل‌کننده، پذیرنده و متواضع هستند و به احترام گوش دادن به دیگران اهمیت می‌دهند. آنها به نژاد، مذهب، جنسیت یا منزلت اجتماعی توجه ندارند و تنها به یادگیری از دانش و تجربیات دیگران متمرکز هستند. این افراد می‌دانند که همیشه چیزی برای یادگیری وجود دارد و آماده‌اند از هر کسی بیاموزند. ارزشمندی افراد را بر اساس ویژگی‌های بیرونی یا منزلت اجتماعی نمی‌سنجند، بلکه در شناخت و احترام به دانش و تجربیات هر فرد می‌بینند (مزلو، ۱۳۷۵ : ۲۳۳-۲۳۴). نگاره «گدایی بر در مسجد» (تصویر ۷) برگی از بوستان سعدی که در سازمان عمومی کتب مصر^{۱۵} موجود است، در حدود ۸۹۳ ه.ق و در دوران تیموری تصویرسازی شده است. این نگاره صحنه‌ای عاشقانه و پرشور را به تصویر می‌کشد، شامل عابدی مرفه که گدای برهنه‌ای را سرزنش می‌کند و عابد ثروتمند دیگری که در حال وضو گرفتن است. مسجد زیبا با قنديل و محراب تزئین شده و دو عالم مرفه در حال بحث هستند. مردی با لباس قرمز دعا می‌کند و در سمت چپ، مردی در حال گریه و راز و نیاز است. در سمت راست، عابدی نشسته و دیگری در حال دعا با گداست. نگاره با رقم بهزاد و عنوان «عمل العبد بهزاد» بر صفحه چپ کتاب استاد، نمایانگر اوج هنر نگارگری

اوست. (بهاری، ۱۳۸۳: ۱۵-۱۶). برای اولین بار حضور گدا را در مسجد نشان می‌دهد که بیانگر شخصیت مردم‌سالارانه بهزاد است که بی هیچ تعصب و توجه به جایگاه افراد گدا و نیز عابدان را نشان می‌دهد. این نگاره نشان‌دهنده توجه بدون تعصب کمال‌الدین بهزاد به افراد جامعه است.

خلاقیات

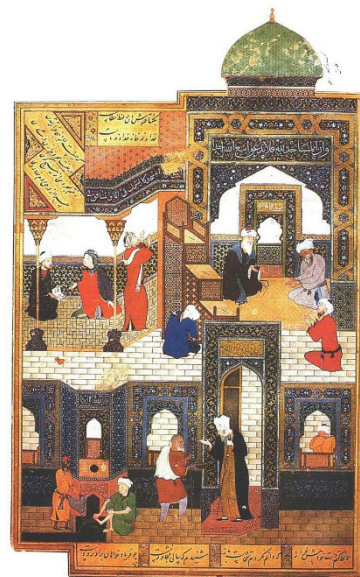
مزلو درباره خلاقیات افراد خودشکوکا صحبت می‌کند و آن را ویژگی مشترک همه افراد مورد مطالعه خود می‌داند. او معتقد است که هیچ استثنایی وجود ندارد و همه افراد قابلیت خلاقیات را دارند، هر چند اکثر افراد این خصیصه را در دوران فرهنگ‌پذیری از دست می‌دهند. افراد خودشکوکا اما این توانایی را حفظ می‌کنند (مزلو، ۱۳۷۵ : ۲۳۷). بر اساس نظر مزلو، خلاقیات تجلی شخصیت سالم است و افراد خلاق کمتر تحت تأثیر فرهنگ قرار می‌گیرند. آنها خودانگیخته، انعطاف‌پذیر و مایل به اشتباه کردن هستند و از آن درس می‌گیرند (شولتز و شولتز ۱۳۹۴: ۴۰۴-۴۰۵). خلاقیات بهزاد در ایجاد ترکیب‌بندی‌های همچون رنگ در آثار وی بدیع است و این ویژگی بنا به گفته مزلو اصل مهم در ویژگی افراد خودشکوکا است که کمال‌الدین بهزاد نیز از آن برخوردار بوده است.

مقاومت در برابر فرهنگ‌پذیری

افراد خودشکوکا ممکن است به دلیل منشأ فرهنگی و دیدگاه‌های شخصی، احساس جدایی از فرهنگ خود کرده و انتقادات یا عدم ارتباطی با آن تجربه کنند. آنها در برابر فرهنگ‌های متفاوت ممکن است مقاومت کنند و تلاش کنند از فرهنگ خود مستقل باشند. در ارتباط با دیگران، تنش‌هایی ممکن است به وجود آید، اما درک تفاوت‌ها در نگرش‌ها و رفتارها به واسطه تجربه‌ها و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی هر فرد اهمیت دارد (مزلو، ۱۳۷۵ : ۲۳۸-۲۳۹). ویژگی‌های افراد خودشکوکا در شخصیت کمال‌الدین بهزاد به‌طور کامل در آثارش نمایان نیست. اگرچه او به سبک نوینی در نقاشی ایرانی دست یافته، اما در برابر سنت نقاشی مقاومتی نکرده است. بهزاد با حفظ شاکله کلی نقاشی ایرانی، به نوآوری پرداخته و بستر جدیدی ایجاد کرد.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

از آنچه درباره آثار کمال‌الدین بهزاد در مکتب هرات دوره تیموری

تصویر ۷. گدایی بر در مسجد، برگی از بوستان سعدی، هرات، ۸۹۳ ه.ق، سازمان عمومی کتب مصر (بهاری، ۱۳۸۳: ۲۹).

تصویر ۸. خلیفه هارون در حمام، خمسه نظامی، هرات، حدود ۸۹۹ ه.ق، کتابخانه بریتانیا، لندن (آژند، ۱۳۸۹: ۳۰).

تصویر ۹. بهزاد در سن حدود ۶۰ سالگی، حدود ۹۳۰ ه.ق، کتابخانه دانشگاه استانبول (آژند، ۱۳۸۹: ۲۸).

و اظهارات هم‌عصران وی در خصوص ویژگی سبک نقاشی بهزاد بیان شد. می‌توان گفت که بهزاد با داشتن بیش از نیمی از ویژگی‌های افراد خودشکوفای طبق نظریه آبراهام مزلو، شخصیتی خودشکوفای محسوب می‌شود. هم‌عصران او، مانند عالی افندی و میرزا حیدر دوغات، به تعریف و تمجید از آثارش پرداخته‌اند. حضور او در جامعه هنردوست و هنرپرور به خودشکوفایی شخصیت بهزاد کمک کرده است. ویژگی‌های خودشکوفایی در آثار بهزاد محدود به یک بعد خاص نیست و شامل واقع‌گرایی، مسئله‌مداری، حس همدردی و مردم‌سالاری است. ویژگی‌های بیان‌شده در بیشتر آثار بهزاد با هم در ارتباط هستند. در نگاره «خلیفه هارون در حمام» (تصویر ۸) برگی از خمسه نظامی است که اینک در کتابخانه بریتانیا نگهداری می‌شود، این نگاره در حدود ۸۹۹ ه.ق در اواخر دوره تیموری مصورسازی شده است. این نگاره ویژگی‌های همدردی، مردم‌سالارانه و قبول خود و دیگران را با هم به تصویر کشیده است. او این کار را با بهره‌گیری از فضای معماری حمام و ارتباط اشخاص با هم و نوع انجام فعالیت افراد در تصویر بیان کرده است. در نگاره‌های «ساختن کاخ خورتق» و «ساختن مسجد جامع سمرقند» ویژگی شخصیت مسئله‌مدار به منظور توجه به مسائل روزمره اشخاص و مردم‌سالاری با در نظر نگرفتن تبعیض فردی و به جهت فعالیت اشخاص حاضر در تصویر قابل مشاهده است و همچنین ادراک همدردی بهزاد در پیکره‌ها، به صورت واکنش در حالات بدن و صورت اشخاص نمایان است. در نگاره‌های ذکر شده و در اکثر آثار به جا مانده از کمال‌الدین بهزاد واقع‌گرایی به چشم می‌خورد. در ارتباط با شخصیت کمال‌الدین بهزاد به دلیل نبود تصویر قطعی از چهره وی باعث شده است که شخصیت او را از روی مطالعه آثار به جا مانده این نقاش نامدار ایرانی توصیف کرد در این میان یک نگاره با عنوان «صورت استاد بهزاد» موجود در موزه اوکاف (اوقاف) استانبول است که بدون امضا و نشان است به همین دلیل نمی‌توان با قاطعیت تمام گفت که این نگاره تصویر واقعی بهزاد باشد. نگاره «بهزاد در سن حدود ۶۰ سالگی» (تصویر ۹) این نگاره در حدود ۹۳۰ ه.ق در اوایل دوران صفوی ترسیم شده که اینک در کتابخانه دانشگاه استانبول^{۱۶} محفوظ است. در ارتباط با این تصویر از لحاظ خودشکوفایی شخصیت بهزاد از منظر دید بصری می‌توان اظهار کرد، کتابی که در دست راست بهزاد قرار دارد بیانگر فردی دارای علم است و کیف مانندی در زیر بغل سمت چپ او به چشم می‌خورد تأکید بر مورد احترام بودن وی و همچنین ارتباط داشتن او با بزرگان دوران خود را به اثبات می‌رساند.

نتیجه‌گیری

رونق سیاسی و فرهنگی دوران تیموری و صفوی به رفاه اجتماعی در ایران کمک کرد و به پرورش استعداد‌های هنری، از جمله کمال‌الدین بهزاد، انجامید. بهزاد با استعداد ذاتی و آموزش آقامیرک هروی در کودکی ذوق هنری خویش را نمایان کرد و از حمایت دربارهای تیموری، صفوی و ازبک‌ها بهره‌مند شد. ویژگی‌های او شامل دیدگاه واقع‌گرایانه در سبک هنری و خلاقیت در عناصر انسانی و مردم‌نگاری است که با نظریه شخصیت آبراهام مزلو همخوانی دارد. خودشکوفایی شخصیت بهزاد به جریان‌های فرهنگی و اجتماعی عصر او وابسته است، زیرا نیازهای پایه‌ای در آن زمان فراهم بوده و او توانسته است گام‌های مؤثری به سوی خودشکوفایی بردارد. رونق اقتصادی به رفع نیازهای فیزیولوژیکی و ایجاد امنیت رفاهی کمک کرده است. اعتماد به نفس بهزاد، به خاطر استعداد هنری و پرورش شاگردان و هم‌نشینی او با بزرگان زمانه خود، نیاز به احترام او را برآورده کرده است. کمال‌الدین بهزاد با داشتن ده خصلت از سیزده ویژگی افراد خودشکوفای طبق نظریه مزلو، به یکی از شخصیت‌های برجسته مکتب هرات و تبریز در دوره صفوی تبدیل شد و موضوعات انسانی در آثار او نمایان است. ویژگی نیاز به تنهایی و حریم خصوصی در او صدق نمی‌کند، زیرا بهزاد فردی اجتماعی و خون‌گرم بوده است. او به طبیعت ارزش زیادی می‌نهاد و این عنصر در آثار وی حضور پررنگی دارد، که نشان‌دهنده قدرشناسی او از پدیده‌های جهان است. بهزاد خود را از جامعه هرات در قرن نهم هجری جدا نمی‌دانست. حس همدردی و رویکرد مردم‌سالارانه او از توجه به امور روزمره و فعالیت‌های افراد مشخص می‌شود. کمال‌الدین بهزاد وقایع پیرامون خود را بدون اغراق به تصویر کشیده است و این پذیرش خود و دیگران به‌طور طبیعی است که آن خود از ویژگی‌های افراد خودشکوفای است. خودانگیزگی، سادگی و طبیعی بودن از ویژگی‌های شخصیتی بهزاد است او در آثار خود با استفاده از ساختار به ظاهر ساده و بدون آرایش در به‌کارگیری عناصر انسانی آثار خود، رموزات اخلاقی را به نمایش درآورده است که یکی از آن جمله رمزها، وجود هندسه پنهان در آثار خویش است. بهزاد با توجه به ایجاد پیوندهای میان فردی با بزرگان زمانه خود همچون میرعلیشیرنویایی، جامی و رفع نیازهای احترام، دارای خبرگی در عالم عارفانه بوده است که این موضوع در «نگاره سماع صوفیان» و همچنین از نوشته خواندمیر در ارتباط با علاقه بهزاد به سیر و سلوک عارفانه پیدا است. بهزاد به مقاومت در برابر فرهنگ‌پذیری واکنشی نشان نداد و با حفظ شاکله کلی

نظام نقاشی ایرانی، به رشد و نبوغ آن در ترکیب‌بندی و رنگ‌بندی کمک کرده است. خصلت‌های شوخ‌طبعی فلسفی، نیاز به تنهایی و حریم خصوصی، و مقاومت در برابر فرهنگ‌پذیری سه ویژگی از سیزده خصلت افراد خودشکوفای هستند که بر اساس یافته‌های این پژوهش در شخصیت او صادق نیستند و نبود این ویژگی‌ها نقصی در شخصیت خودشکوفای بهزاد وارد نمی‌کند.

پی‌نوشت‌ها

1. Psychology
2. Kamaluddin Behzad
3. Personality
4. Abraham Maslow
5. Self-actualization
6. Iranian art
۷. آقا میرک نقاش (Aqa Mirak Naqqash) یکی از برجسته‌ترین نقاشان و هنرمندان دوره تیموری در ایران بود که با آثار خود در سبک نگارگری، جنبه‌های زیبایی‌شناختی و روایت داستانی را به تصویر کشید.
۸. سلطان حسین بایقرا (Sultan Husayn Bayqara) (۱۴۸۷-۱۵۰۶) آخرین پادشاه سلسله تیموریان در هرات بود که در دوران حکومت او مرکز فرهنگی و هنری مهمی در آسیای مرکزی ایجاد کرد و حامی شعر و ادبیات بود.
۹. امیرعلی شیرنویایی (Amir Ali Shir Nava'i) شاعر، نویسنده، و سیاستمدار تیموری بود که به خاطر آثار ادبی و فرهنگی وی در زبان‌های فارسی و ترکی، به‌ویژه در شعر و نثر، شهرت دارد.
۱۰. عبدالرحمن جامی (Abdul Rahman Jami) یکی از بزرگ‌ترین شعرا و عارفان ایرانی در قرن نهم هجری بود که آثار او در زمینه شعر، عرفان و ادب فارسی، به ویژه مثنوی "هفت اورنگ"، مورد توجه قرار گرفته است.
11. Super motivation
12. Golestan Palace Library
13. British Library
14. The Metropolitan Museum
15. General Organization of Egyptian Books
16. Istanbul University Library

فهرست منابع

- آریان، قمر (۱۳۸۲)، کمال‌الدین بهزاد، تهران، فرهنگستان هنر.
- آزند، یعقوب (۱۳۸۹)، نگارگری ایران (پژوهشی در تاریخ نقاشی و نگارگری ایران)، تهران: سمت.
- احمدی، بهرام؛ فرحمند درو، سارا (۱۴۰۰)، واقع‌گرایی کمال‌الدین بهزاد در نگاره نزع شترها، هنر و تمدن شرق، شماره ۳۴، صص ۱۴-۵. DoI: 10.220334/Jaco. 2021.305113.1216
- بینیون، لارنس؛ گری، بازل؛ ویلکینسون، جیمزوراستیوارت (۱۳۷۸)، سیر تاریخ نقاشی ایران، ترجمه محمد ایرانمنش، تهران: امیرکبیر.
- باقری خلیلی، علی‌اکبر؛ محرابی کالی، منیره (۱۳۹۰)، بررسی ادراک واقعیت و پذیرش خود و دیگران در غزلیات حافظ بر اساس نظریه خودشکوفایی مزلو، پژوهش‌های زبان و ادب فارسی، شماره ۳، صص ۱-۱۸.

- بهارى، عبداللّه (۱۳۸۳)، *مجموعه مقالات همایش بین‌المللی کمال‌الدین بیهزاد*، (صص ۹-۳۴) تهران: فرهنگستان هنر.
- برکات، فاطمه و حاتمی، سعید (۱۳۹۵)، تحلیل شخصیت‌های اصلی در ده داستان کوتاه صادق هدایت بر مبنای نظریه مزلو، *مجله مطالعات ایرانی*، شماره ۲۹، ۱۱۰-۹۱. DoI: 10.22103/JIs. 2016.1500.
- بوداق منشی قزوینی (۱۳۷۸)، *جواهرالخبار*، چاپ محسن بهرام نژاد، تهران: میراث مکتوب.
- حسن‌پور، محسن (۱۳۷۷)، چگونگی پارادایم شدن مکتب هرات، *هنرهای زیبا*، شماره ۲، صص ۱۸۳-۱۷۲.
- رایکمن، ریچارد (۱۳۹۳)، *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران: ارسباران.
- ستاری، رضا؛ حیدری صفار؛ حجت؛ محرابی کالی، منیره. (۱۳۹۴)، شخصیت رستم بر اساس داستان رستم و اسفندیار در شاهنامه و نظریه خودشکوفایی آبراهام مزلو، *متن‌پژوهی ادبی*؛ شماره ۶۴، صص ۲۴۲-۲۱۳.
- شولتز، دوان؛ شولتز سیدنی ال (۱۳۹۴)، *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: ویرایش.
- ظهیری ناو، بیژن؛ علانی ایلخچی، مریم؛ رجیبی، سوران (۱۳۸۷)، بررسی تطبیقی نمادهای خودشکوفایی در مثنوی با روان‌شناسی انسان‌گرایانه آبراهام مزلو، *پژوهش‌های ادب عرفانی*، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۹۱-۱۷۵.
- عالی افندی، مصطفی (۱۳۶۹)، *مناقب هنروران*، ترجمه توفیق سبحانی، تهران: سروش.
- قاضی احمد قمی (۱۳۶۶)، *گلستان هنر*، چاپ احمد سهیلی خوانساری، تهران: منوچهری.
- قاضی‌زاده، خشایار (۱۳۸۲)، *هندسه پنهان*، خیال، شماره ۶، صص ۲۹-۴.
- قزوینی، محمد (۱۳۳۲)، *یادداشت‌های قزوینی*، جلد ۲، تهران: علمی.
- کریمی، یوسف (۱۳۹۵)، *روان‌شناسی شخصیت*، تهران: ویرایش.
- گواشانی، دوست محمد (۱۹۳۶)، *حالات هنروران*، ترجمه محمدعلی جغتانی، لاهور.
- لارنس، پروین (۱۳۷۲)، *روان‌شناسی شخصیت*، ترجمه محمدجعفر جوادی و پروین کدیور، تهران: انتشارات فرهنگی رسا.
- لان‌دین، رابرت ویلیام (۱۳۷۸)، *نظریه‌ها و نظام‌های روان‌شناسی*، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: ویرایش.
- مهدوی دامغانی، محمود؛ صادقی، علیرضا (۱۳۹۷)، *انسان خودشکوفای و خودشکوفایی سعدی با رویکرد تطبیقی نظریه مزلو*، *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، شماره ۴۰، ۲۶-۱.
- مزلو، آبراهام (۱۳۷۵)، *انگیزش و شخصیت*، ترجمه احمد رضوانی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- Bahari, E. (1997). *Bihzad, Master of persian painting*, London.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality (2nd.)*. New York: Harper & Row.